

ELISENDA DE MONTCADA

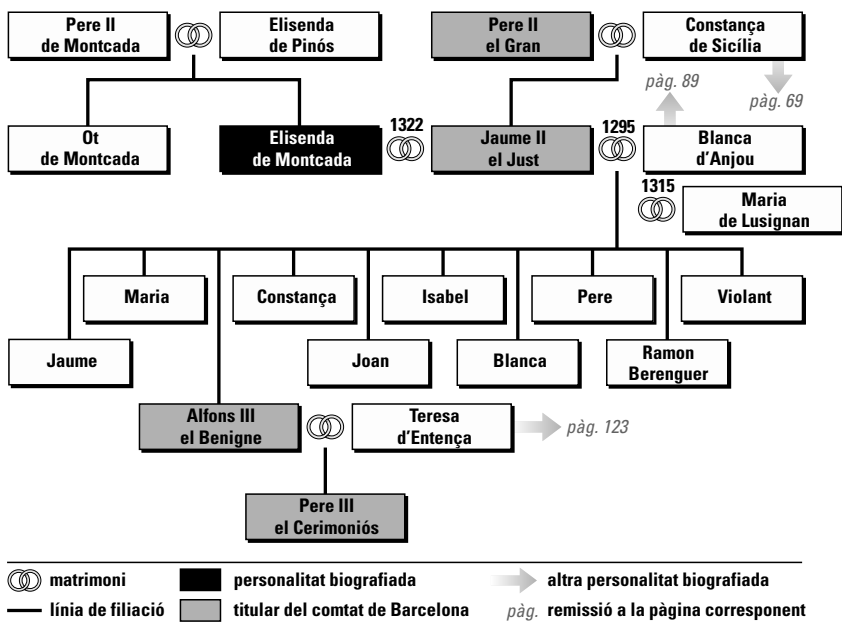
la pau d'esperit

Havíem deixat Jaume II, que la posteritat distingiria amb el sobrenom del Just, plorant la mort de la seva estimada esposa Blanca d'Anjou, la jove napolitana que li havia donat deu fills — cinc nois i cinc noies — en quinze anys de matrimoni. Trigà cinc anys a tornar-se a casar, el 1310, amb la princesa xipriota Maria de Lusignan, però les noves relacions matrimonials no passaren d'un nivell de correcció distant. Jaume, als seus quaranta-vuit anys, no es recuperava del seu abatiment ni tampoc de la seva salut malmesa. Semblava com si els anys compartits amb Blanca, coincidents amb el període més intens del seu regnat, li haguessin xuclat la vida. Quant a Maria, encara que força més jove que Jaume —tenia trenta anys en casar-se—, mancava d'atractius i tenia un caràcter apàtic. Visqué gairebé reclosa al castell de Tortosa fins a la seva mort, el 10 de setembre de 1322.

Novament vidu, Jaume decidí tornar-se a casar de manera immediata, però aquest cop defugiria tota temptació exòtica. Ja tenia cinquanta-cinc anys i duia

RETRAT DE JAUME II A LA SALA DELS REIS DEL PALAU DE LA GENERALITAT VALENCIANA.

una existència peserosa, incrementada encara pel fracàs del seu darrer matrimoni. Considerà més prudent, doncs, prendre per nova muller una dama del país que li procurés tranquil·litat i descans espiritual. L'elegida fou Elisenda de Montcada.

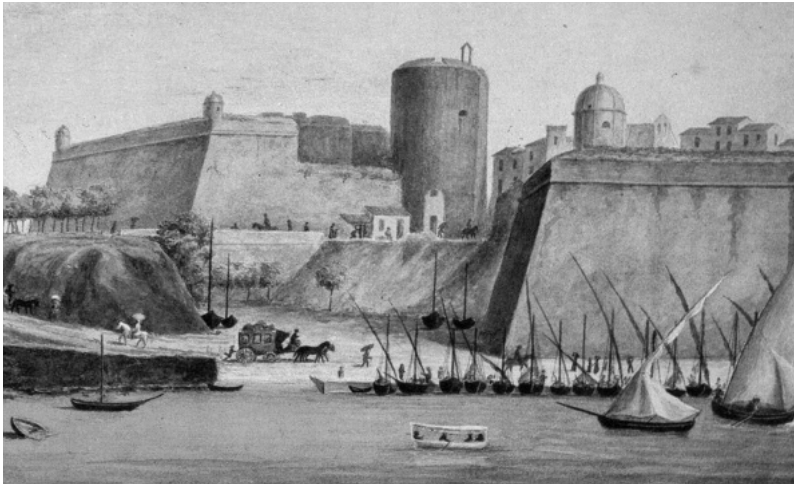
Filla de Pere II de Montcada i d'Elisenda de Pinós, Elisenda havia nascut cap al 1292, quan el seu pare ja tenia una edat molt avançada. El pare havia mort el 1303, quan els seus fills eren encara molt joves, per bé que cridats a alts destins: Ot, el primogènit, seria l'hereu del patrimoni i esdevindria una de les més altes figures polítiques del seu casal; el petit, Gastó, seria bisbe d'Osca i de Girona; la noia, Elisenda, els superaria tots dos.

Elisenda era catalana, estava molt arrelada a la terra i pertanyia a dos dels llinatges més antics de Catalunya, tant per la banda paterna com per la materna. La seva educació religiosa li havia conferit un caràcter beatífic i una honestat reconeguda per tothom, qualitats molt apreciades per Jaume II, cada cop més inclinat a la vida familiar. El seu germà Ot, majordom i conseller del rei, fou el probable negociador de l'enllaç i, com a cap de família, dotà Elisenda amb les propietats de Seròs i Mequinensa, secundàries de les d'Aitona.

GEGANTS QUE REPRESENTEN JAUME II I ELISENDA DE MONTCADA.

Poc abans del casament, el papa trameté a la núvia una carta molt cordial, plena dels consells habituals. Li recomanà que estimés i honorés el seu marit, que procurés ser-li agradosa i evités causar-li contrarietats de cap mena. Aquestes eren, precisament, les intencions de la devota Elisenda, que experimentà un gran goig en llegir les paraules de la màxima autoritat eclesiàstica.

L'ALGUER EN UNA AQUAREL·LA DE SIMONE MANCA, DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX.

Lluny de l'esplendor i l'eufòria del seu primer casament, vint-i-set anys enrere, Jaume volgué que l'enllaç amb Elisenda fos una cerimònia discreta, gairebé íntima, sense grans demostracions. Es casaren el dia de Nadal de 1322 a Tarragona, amb el recolliment familiar propi d'una data tan assenyalada.

El maig de 1323, els reis Jaume i Elisenda es traslladaren des de Tarragona a Portfangós, prop de Tortosa, per tal d'acomiar l'expedició que sortia cap a Sardenya comandada pel fill primogènit, l'infant hereu Alfons, acompanyat per la seva esposa, Teresa d'Entença.

El moment era important, ja que constituïa la represa de les activitats guerreres, abandonades de feia temps, per fer efectiva la vella investidura papal sobre Sardenya, obtinguda a canvi de la renúncia a Sicília. Jaume II havia esperat vint-i-set anys. El projecte havia estat, doncs, llargament madurat i ajornat fins al temps en què es cregués segur de dur-lo a bon terme. I havia arribat el moment, un cop enllestida la preparació dels estols que constituïren l'armada de la conquesta de Sardenya, en els quals s'havien invertit totes les possibilitats econòmiques de la Corona. Probablement l'espectacle d'un gran nombre de naus de tota mena, ben armades i provistes de municions, preparades a la platja a punt de sortir a la mar, infongué al rei una gran confiança

CASTELL DE LA SUDA, A TORTOSA.

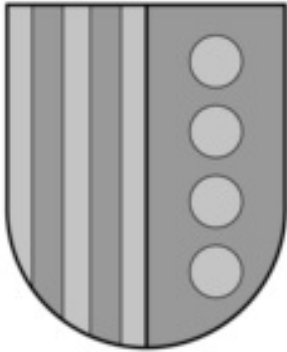
en el seu propi poder. Fins i tot en el document en què dotà Elisenda amb les rendes de Tortosa, emès per aquell temps, Jaume es qualificà d'*imperator*, per primera i única vegada.

El 28 de maig, els reis assistiren a totes les maniobres de la partida, estimulants amb la seva presència l'entusiasme dels mariners. En lliurar la senyera al seu fill, el rei Jaume pronuncià davant les tropes un bell discurs d'encoratjament. Tres dies després, el 31 de maig, les galeres es feren a la mar amb vent favorable. Jaume i Elisenda restaren a la platja fins que les veles es perderen en l'horitzó. Després, acompanyats pel seguici, partiren cap a Tortosa, on quedaren instal·lats durant un temps.

Tortosa, com ja hem dit anteriorment, era la ciutat on les reines catalanes tenien consignades les seves rendes més importants i, per aquesta raó, acostumaven a residir-hi amb certa freqüència. Tanmateix, el cas d'Elisenda fou diferent, ja que les seves estades a la ciutat foren poques i breus. Les estances del castell, plenes de records de les seves dues predecessores, no eren del seu gust. Preferí viure al costat del seu marit, al Palau Reial Major de Barcelona, que adquiriria un caràcter residencial més permanent del que havia tingut anteriorment.

Des del palau barceloní Jaume i Elisenda seguiren amb interès la campanya sarda. Entre els seus informadors, ocupà un lloc

preferent la seva nora, Teresa d'Entença, eficaç corresponsal enrolada en l'expedició. D'aquesta manera, els reis conegueren de primera mà l'arribada de l'armada catalanoaragonesa a Sardenya, el 24 de juny de 1323, l'enfrontament contra els pisans i genovesos que dominaven l'illa i la rendició de Càller, després d'un any de setge, el 10 de juny de 1324.

ESCUT D'ELISENDA DE
MONTCADA.

Un cop consolidada la seva posició, l'infant Alfons tornà victoriós a Barcelona, on fou rebut amb grans honors. El rei anhelava el retrobament amb el seu fill, però quan aquest arribà, Jaume no li dirigí la paraula. Ni tan sols es dignà a allargar-li la mà perquè la hi besés. L'actitud freda i distant del rei, en aquell moment d'eufòria general, deixà sorpreses les personalitats més destacades del país reunides en l'acte solemne. L'infant, molt contrariat, es retirà a descansar. Després de dinar, Alfons es canvià la indumentària sarda que havia portat el matí i es vestí a la catalana, d'acord amb els usos de la cort, i tornà a visitar el seu pare. Jaume, aquest cop, sortí a rebre'l a les escales del palau i pare i fill es fongueren en una abraçada. Elisenda, admirada del canvi d'actitud del seu espòs, li preguntà discretament pel motiu. Jaume respongué que si al matí hagués arribat amb les robes del vencedor, li hauria dispensat la rebuda que mereixia pel seu valerós comportament, però com havia comparegut vestit com els vençuts, s'havia vist obligat a ignorar-lo. L'anècdota, probablement inventada amb molta posterioritat als fets, coincideix amb els exaltats sentiments patriòtics que el rei Jaume manifestà durant aquesta època i mostra, en tot cas, el tracte familiar que imperava a la cort.

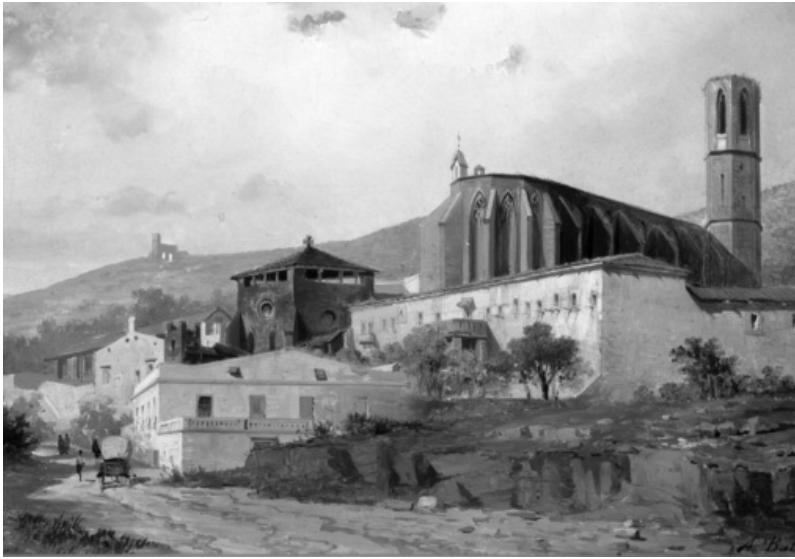
A instàncies de la seva nora, Teresa d'Entença, la reina Elisenda intervingué prop del rei per evitar les pretensions successòries de l'infant Pere, en detriment del fill primogènit del seu germà Alfons i Teresa, el futur Pere III el Cerimoniós, qui mai no oblidaria l'eficient intervenció d'Elisenda.

El matrimoni de Jaume II i Elisenda de Montcada, ben avingut, es veié presidit pel fervor religiós. El rei regalà sovint la seva devota esposa amb creus, calzes, robes litúrgiques i objectes diversos destinats al culte de la capella particular. També l'obsequià amb nombrosos llibres de matèria teològica, en gran part provinents de l'extingit orde del Temple. No content amb això, Jaume negocià amb el soldà turc l'obtenció del cos de santa Bàrbara i altres relíquies de màrtirs que eren a Terra Santa. Gràcies a la influència que Elisenda sabé exercir sobre el seu espòs, alguns dels seus parents aconseguiren favors i gràcies papals.

En plena exaltació religiosa, Elisenda promogué la fundació d'un monestir a l'antic casal reial de Valldaura. Fracassat aquest primer intent, la reina adquirí el mas Pedralbes i el primer de febrer de 1326 li fou concedida l'autoritzaació per fundar un monestir de monges clarisses, per butlla de Joan XXII. Elisenda emprengué amb energia la construcció de l'església i el convent. Les obres avançaren a un ritme tan accelerat que una gran part de l'edifici ja estava alçat el 3 de maig de 1327, data de la solemne inauguració oficial, que atragué una excel·lent concurrència en

ANTIGA POSTAL DE LA PLAÇA DEL REI, AMB EL PALAU DEL LLOCTINENT, A L'ESQUERRA, LA CAPELLA DE SANTA ÀGATA, A LA DRETA, I EL MIRADOR DEL REI MARTÍ, AL FONTS.

MONESTIR DE PEDRALBES, QUADRE D'ACHILLE BATTISTUZZI DE FINAL DEL SEGLE XIX.

una cerimònia de brillantesa excepcional. Al costat del seu espòs, la reina Elisenda gaudí en aquest acte de la màxima exteriorització del seu prestigi i de la seva influència com a sobirana. Hi assistiren els infants reials Pere i Ramon Berenguer, i segurament també les infantes Violant i Blanca, aquesta ja com a priora del monestir de Sixena; Ot, el germà d'Elisenda; destacades dignitats eclesiàstiques; cavallers dels diversos ordes militars; nombrosos barons i nobles del país; dames de la cort, i personal de palau.

La salut del rei, precària des de feia dècades, s'havia de malmetre ben aviat. Pels volts de setembre de 1327, aclaparat per la notícia de la mort de la seva filla Constança, ja no pogué acudir a la consagració del seu fill Joan com a arquebisbe de Tarragona i patriarca d'Alexandria. Un mes després morí impensadament Teresa d'Entença, la seva estimada nora. El cop afectà molt el rei Jaume, subjecte ja a una ràpida davallada, que veia com desapareixien els seus familiars més joves i es malmetien les seves intervencions polítiques del passat.

Enmig d'aquest estat, Elisenda, amb les seves qualitats i la seva pietat religiosa, fou el millor sedant que trobà el rei en l'amargor que patí els darrers anys de la seva existència. Els diàlegs

CLAUSTRE DEL REIAL MONESTIR DE SANTA MARIA DE PEDRALBES, ENTRE EL 1880 I EL 1890. (ARXIU FOTOGRÀFIC DE BARCELONA. AUTOR DESCONEGUT).

reposats i tranquils amb la seva esposa van fer més passadores les hores de turment físic i espiritual. Es pot dir que Elisenda de Montcada, amb la seva presència beatífica, ajudà a ben morir Jaume II el Just, el 2 de novembre del mateix 1327.

Alfons III fou coronat solemnement a Saragossa com a hereu de la totalitat dels dominis, eixamplats durant el regnat de Jaume II amb la incorporació de Sardenya i d'una zona important al sud del regne de València. La pèrdua de Sicília era contrarestada pel fet de continuar l'illa sota dinastia catalana, regnant encara Frederic III, i amb una estructura nobiliària on abundaven les famílies catalanoaragoneses. Elisenda rebé en herència l'usdefruit de Berga, Pals, Torroella de Montgrí, Tortosa i Castelló de Borriana, a més de la donació perpètua del monestir de Pedralbes amb totes les seves pertinences. El rei també li atorgà en el seu testament un bon nombre de joies — anells, perles, pedres precioses, vaixelles d'or i plata, teles d'or i seda... — i deixà igualment consignades rendes per als fills o filles que poguessin néixer després de la seva mort, en cas que Elisenda estigués embarassada, cosa que no succeí.

EL SEPULCRE DE LA REINA ELISENDA DE MONTCADA, SITUAT EN EL MUR DE SEPARACIÓ ENTRE EL CLAUSTRE I L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE PEDRALBES. LA IMATGE CORRESPON AL VESSANT QUE DONA A L'ESGLÉSIA.

La reina es retirà a viure al *seu* monestir de Pedralbes, per al qual s'esmerçà amb gran zel. S'hi feu construir un petit palau adjacent amb dependències per a una cort reduïda, on rebia les visites. Elisenda hi residiria els trenta-set anys que li quedaven per viure, sense oblidar, però, les seves obligacions. El 1339, regnant ja el seu net Pere III el Cerimoniós, assistí al solemne trasllat de les restes de Santa Eulàlia a la cripta de la catedral barcelonina i el 1344 fou padrina de la seva besneta, Joana, filla de Pere III i Maria de Navarra.

Els seus freqüents viatges a Barcelona li feren veure amb preocupació la considerable distància que hi havia, en termes de l'època, entre el monestir i la ciutat, ja que considerà un perill per a la comunitat de clarisses viure tan soles i allunyades. El 1357, Elisenda demanà la protecció del Consell de Cent barceloní i

aquest concedí que, en temps de guerra o d'epidèmies, les monges fossin traslladades al Palau Reial.

D'acord amb el seu arrelat sentiment religiós, Elisenda disposà el 1358 que cada 3 de novembre fos celebrat a la catedral de Barcelona i altres temples un ofici en memòria del seu difunt marit, d'ella mateixa i dels seus pares, ofici que encara se celebra actualment.

Elisenda de Montcada va morir l'any 1364 al petit Palau de Pedralbes. Tenia al voltant de setanta-dos anys i deixà tots els seus béns al monestir on havia viscut la meitat de la seva vida. També hi fou enterrada, en un magnífic sepulcre d'alabastre que s'havia fet construir entre el claustre i l'església. La seva figura jacent, vestida de reina, és visible des del presbiteri, mentre que una altra estàtua, amb hàbit de monja clarissa, pot ser observada des del claustre.